

Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης
Θεσσαλονίκη, 18.6.2020

1. Εισαγωγική παρατήρηση¹

Όσα βιώσαμε στο πρώτο εξάμηνο του 2020 κατά την αντιμετώπιση της λοίμωξης covid-19 μας έφεραν μπροστά σε παλιά και νέα μοτίβα έντονων μεταβολών, αυτές που ονομάζουμε γενικευτικά ως κρίσεις, προσβλέποντας την επιστροφή στην προηγούμενη κατάσταση πραγμάτων και την κατά το δυνατόν απόσβεση ή αποφυγή των απωλειών. Δεν γίνεται βέβαια πολύς λόγος ποιους αφορούν αυτές οι προσδοκίες, τι μετράμε πριν και μετά, πώς ορίζουμε το πριν και πώς το μετά, πώς ορίζουμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των μεταβολών, πώς επιλέγονται τα μέτρα που θα (πρέπει να) εφαρμόσουμε με στόχο την αποφυγή μεγάλου αριθμού θανάτων. Απαιτούνται επίσης απαντήσεις για τα κριτήρια επιλεξιμότητας για την ενεργοποίηση μιας παγκόσμιας επιχείρησης διάσωσης, όταν παρόμοιες αιτίες που προκαλούν εκατομμύρια θανάτους ετησίως στον κόσμο δεν έλκουν τα φώτα των δημόσιων πολιτικών.² Ποια μέτρα από αυτά που προτείνουν οι ειδικοί θα πρέπει κάθε φορά να υιοθετηθούν; Έχει η επιστήμη μοναδικές και αταλάντευτες προτάσεις και λύσεις; Εξάλλου, η ίδια η επιστήμη δεν προάγεται μέσα από τη συνεχή αμφισβήτηση των τελευταίων κάθε φορά ευρημάτων; Τέλος, με ποιον τρόπο διασφαλίζεται η δημοκρατικότητα κατά την υιοθέτηση, τη λήψη και την εφαρμογή τέτοιων πολιτικών όταν συντρέχει η ειδική συνθήκη του επείγοντος; Στο κείμενο αυτό θα συζητήσουμε τη διακινδύνευση της Δημοκρατίας και των συστατικών της από τη διολίσθηση σε μία ανενεργή και α-πολιτική³ κατάσταση των πολιτών, δηλαδή του Δήμου. Εφόσον αυτή η κατάσταση είναι μη αναστρέψιμη, θα

¹ Ευχαριστώ τον Αντρέα Τάκη και τον Δημήτρη Ακριβούλη που διάβασαν κριτικά την αρχική εκδοχή του κειμένου.

² Ασφαλώς οι κυβερνήσεις δεν υιοθετούν με την ίδια ζέση και αποτελεσματικότητα παρόμοια μέτρα και για άλλες ασθένειες που πλήττουν τον παγκόσμιο πληθυσμό, και μάλιστα με εκατομμύρια θύματα εδώ και δεκαετίες, όπως –ενδεικτικά μόνο– οι διαρροϊκές λοιμώξεις, η φυματίωση και ο HIV. Η συζήτηση μπορεί να συμπεριλάβει και την πείνα ως κύριο αίτιο θανάτου. Ενδεικτικά: 21.000 άνθρωποι πέθαναν από πείνα μόνο σε μία, τυχαία, ημέρα (17/5/2020, βλ. <<https://www.worldometers.info/gr/>>). Η πρόβλεψη για θανάτους από την πείνα εξ αιτίας των περιοριστικών για την οικονομία –ενδεχομένως ή εν μέρει απαραίτητων– μέτρων σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (Απρίλιος 2020) είναι πέρα από κάθε μετρήσιμη δυστοπία (σε: <<https://bit.ly/2Z8R0nn>>).

³ Το α-πολιτικό χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια όχι τόσο του αδιάφορου με την πολιτική όσο εκείνου που δεν έχει πολιτική σημασία. Λεξικό Marriam-Webster (2020): Definition of *apolitical* 1: having no interest or involvement in political affairs. *also* : having an aversion to politics or political affairs 2: having no political significance.

μπορούσε κανείς να διαπιστώσει το φαινόμενο που στη Φυσική ονομάζεται εντροπία.

2. Η εντροπία της δημοκρατίας

Στις φυσικές επιστήμες, και δη σύμφωνα με τον δεύτερο νόμο της θερμοδυναμικής, η εντροπία αποτελεί το μέτρο της αταξίας ενός κλειστού συστήματος ενέργειας. Είναι η κρίσιμη έννοια μέσω της οποίας μετρείται η αταξία, της οποίας η μέγιστη τιμή αντικατοπτρίζει την πλήρη αποδιοργάνωση και τη χαμηλότερη δυνατή ομογενοποίηση του ενεργειακού δυναμικού. Μια τέτοια κατάσταση συνεπάγεται την αβεβαιότητα για την ύπαρξη ζωής και εν τέλει την παύση της ζωής. Δεν επιτελείται καμία διαδικασία και δεν παρατηρείται καμία δραστηριότητα, παρεκτός και με κάποιο τρόπο γίνει εκ νέου παροχή ενέργειας από εξωτερική πηγή. Το σύστημα που βρίσκεται αρχικά σε μία οργανωμένη τάξη καταλήγει σε πλήρη αταξία μέσω της εντροπίας χάνοντας κάθε γνώρισμα που του προσέδιδε τη φυσιογνωμία του με διακριτά χαρακτηριστικά. Θα χρησιμοποιηθεί η έννοια αυτή μεταφορικά, και συνεπώς καταχρηστικά, αν λάβει κανείς υπόψη του τις πολλαπλές (παρ)ερμηνείες που μπορεί να λάβει ο όρος αυτός, καθώς τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να θεωρηθούν σε μεγάλη έκταση όμοια με τα φυσικά. Θα χρησιμοποιηθούν, ωστόσο, οι νοητικές αναλογίες που μπορεί να προσφέρει ένας νόμος της Φυσικής για να κατανοήσουμε ένα κοινωνικό φαινόμενο. Η σχεδόν μεταφυσική διάσταση του δεύτερου νόμου της θερμοδυναμικής βοηθάει να αντιληφθούμε και τα όρια της συζήτησης αυτής.

Πιθανότατα ο πρώτος που χρησιμοποίησε την έννοια αυτή στο πεδίο της θεσμικής οργάνωσης του κράτους ήταν ο James Madison, τέταρτος πρόεδρος των ΗΠΑ και πολιτικός επιστήμονας, καθώς θεωρούσε ότι η αποτελεσματική διάκριση των εξουσιών αποτελεί εγγύηση για την αποφυγή της εντροπίας ως προς την υλοποίησης της χρηστής διοίκησης στο δημοκρατικό περιβάλλον και την ομοσπονδίαση.⁴ Στη σύγχρονη εποχή, η έννοια της εντροπίας έχει χρησιμοποιηθεί στις κοινωνικές επιστήμες αρχικά από τον Ολλανδό Henri Theil το 1969⁵ και τον Αμερικανό Stephen Coleman το 1972.⁶ Ο δεύτερος χρησιμοποίησε την εντροπία με την έννοια όχι μόνο ως το μέτρο της υποχώρησης και της αποσάθρωσης των κοινωνικών δομών, αλλά και ως την αβεβαιότητα που έχει μια κοινωνία που βρίσκεται σε ισορροπία σε δεδομένη χρονική στιγμή, ως προς τη μελλοντική της κατάσταση η οποία διαφαίνεται ότι

⁴ Alexander Hamilton, James Madison, John Jay, *The Federalist: a Collection of Essays, Written in Favour of the New Constitution, as Agreed upon by the Federal Convention*, 1st ed., 1778, New York: J. & A. McLean.

⁵ Henri Theil, 'The Desired Level of Political Entropy', *American Political Science Review*, 69/1969, 521-525.

⁶ Stephen Coleman, *Measurement and Analysis of Political Systems: a Science of Social Behavior*, 1975, John Wiley & Sons, New York.

βαίνει εκτός ισορροπίας: «Η μέτρηση της εντροπίας μας δίνει τη μέση κοινωνική αβεβαιότητα για μελλοντικά συμβάντα του κοινωνικού συστήματος. Μια τιμή εντροπίας για ένα ενιαίο κοινωνικό σύστημα είναι ανάλογη με τη μέτρηση ενός θερμομέτρου για ένα θερμοδυναμικό σύστημα». Με άλλα λόγια, σε πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες, δηλαδή σε κλειστά και μετρήσιμα συστήματα, η πολιτική εντροπία φανερώνει την υποχώρηση της οργάνωσης, δηλαδή τη δημοκρατική οργάνωση στην περίπτωση μας, τη *φθορά* της αλλά και την *αβεβαιότητα* ως προς τη διατήρησή της σε ένα χρονικό πλαίσιο που κινείται από το παρόν προς το μέλλον.

Σε μια μεταφορά, λοιπόν, της έννοιας αυτής στο δημοκρατικά οργανωμένο πολιτικό και δικαιοσύνη σύστημα θα μπορούσε κανείς να ονομάσει ως σύστημα που βρίσκεται σε τάξη την οργανωμένη Δημοκρατία σε πλήρη ανάπτυξη των χαρακτηριστικών της. Δηλαδή, το πολιτειακό σύστημα που θεμελιώνεται στην εμπέδωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, του κράτους δικαίου, της αντιπροσωπευτικότητας, της διαφάνειας, της λογοδοσίας και του δημόσιου ελέγχου, της πολυφωνίας, της διαβούλευσης, της διάκρισης των εξουσιών, και του ενεργού Δήμου. Το τελευταίο συστατικό χαρακτηριστικό συνοψίζεται στη συμμετοχική δράση των πολιτών οι οποίοι αποτελούν και αποδέκτη αλλά και κινητήρια δύναμη της διακυβέρνησης.

Το κράτος από την πλευρά του, αποτελεί τον συμπεριληπτικό θεσμό που ενσαρκώνεται μέσα από την κατά το δυνατό αυτονομία της τριμερούς εξουσίας. Το κράτος έχει την απόλυτη αρμοδιότητα και εξουσία να επιβάλει το δίκαιο και τις αποφάσεις του, ακόμα και μέσω της βίας. Το κράτος, τέλος, και πρώτιστα η εκτελεστική εξουσία οφείλει να μην ξεπερνά τα όρια που χαράσσουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά της Δημοκρατίας, ως εγγυητής του «κοινού καλού» ή του «δημόσιου συμφέροντος» υπέρ του Δήμου υπό τον έλεγχο του ίδιου του Δήμου και των εκπροσώπων του.

Κατά συνέπεια, εφαρμόζοντας τη μεταφορά της εντροπίας στο δημοκρατικό παράδειγμα, θα λέγαμε ότι *τάξη*, δηλαδή η κατάσταση οργάνωσης του συστήματος είναι εκείνη που λαμβάνει τις μέγιστες, ή έστω ικανοποιητικές τιμές, ως προς την απαραίτητη ενεργειακή ποιότητα για κάθε ένα από τα χαρακτηριστικά-πυλώνες της δημοκρατίας. *Αταξία*, από την άλλη πλευρά, νοείται η αποδιοργάνωση του δημοκρατικού πολιτικού στοιχείου και η φθορά των πυλώνων του που τείνουν ή έχουν ήδη εκπέσει σε μία κατάσταση ανενεργούς ουδετερότητας. Ο εκφυλισμός των χαρακτηριστικών-πυλώνων οδηγούν στην απώλεια του δημοκρατικού χαρακτήρα του συστήματος. Η εντροπία, συνεπώς, είναι *το μέτρο της διολίσθησης* του δημοκρατικού συστήματος σε μορφές μη-δημοκρατικής διακυβέρνησης. Εγγενής μορφή εντροπίας είναι και *το μέτρο της αβεβαιότητας* ως προς τις προσδοκώμενες εκβάσεις του συστήματος στον άξονα του χρόνου.

3. Μετρώντας την εντροπία

Η διολίσθηση του συστήματος και η αβεβαιότητα για το μέλλον του μπορούν να διαγνωσθούν σε κάθε συστατικό τομέα ή πυλώνα της Δημοκρατίας, όπως προαναφέρθηκε. Ειδικά δε, όταν περνάει την κόκκινη γραμμή που ορίζει τον πυρήνα του κάθε ξεχωριστού πεδίου, που ακυρώνει δηλαδή ή μηδενίζει τα ποιοτικά χαρακτηριστικά που το εντάσσουν στην έννοια της *Δημοκρατίας*. Ποια είναι η όμως η Δημοκρατία και πως την μετράμε;

Αρχικά, θα μπορούσε να διαπιστώσει κανείς ότι κάθε κράτος το οποίο θεσμικά λειτουργεί με δημοκρατική διακυβέρνηση ως κλειστό μετρήσιμο σύστημα, ξεκινά από διαφορετικό σημείο μέτρησης ως προς τα ποσοτικά και τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά. Δεν μπορεί να αναζητήσει κανείς έναν κοινά αποδεκτό δείκτη ο οποίος να ορίζει τις ελάχιστες ποιότητες που καθορίζουν την έννοια της Δημοκρατίας. Ένας τέτοιος δείκτης διαμορφώνεται σταδιακά και συγκριτικά σε σχέση με άλλα συστήματα, είναι μεταβλητός και επαναπροσδιοριζόμενος μέσα στο χρόνο και στη συγκυρία. Η κατάσταση του πολιτικού με δημοκρατικό πρόσημο ορίζεται, έτσι, από τον κάθε παρατηρητή σε συγκεκριμένες συνθήκες παρατήρησης. Είναι διαφορετικά προσδοκώμενο και διαφορετικά εκτιμώμενο, ανάλογα με την πολιτική και κοινωνική οπτική γωνία και τη θέση του παρατηρητή στο χρόνο, αλλά και τις αντικειμενικές προσλαμβάνουσες του ίδιων των φαινομένων, όπως αυτές γίνονται αντιληπτές από τα υποκείμενα ή την επιστήμη κάθε φορά. Το ίδιο το σύστημα είναι εξάλλου δυναμικά αλλά όχι γραμμικά αναπτυσσόμενο. Έτσι, το πολιτικό και κανονιστικό περιεχόμενο της Δημοκρατίας και των προϋποθέσεών της είναι συνεχώς υπό επαναπροσδιορισμό και διεκδίκηση από τα πολιτικά της υποκείμενα και τους φορείς άσκησης εξουσίας.

Επιστρέφοντας στο παράδειγμα της εντροπίας, όσο αποδυναμώνεται κάποιος από αυτούς τους πυλώνες, τόσο θα πρέπει να ενδυναμώνονται ή να ενισχύονται οι εγγυήσεις υπέρ των υπόλοιπων πυλώνων με στόχο να διατηρηθεί το συνολικό πολιτικό «ενεργειακό δυναμικό» του συστήματος. Διαφορετικά, θα παρατηρηθεί υποχώρηση ή διολίσθηση σε χαμηλότερο «ενεργειακό» επίπεδο συνολικά, ακόμα και εάν το γεγονός αυτό οφείλεται στην καθίζηση ενός και μόνο πυλώνα.

Για να ελέγξουμε-μετρήσουμε την πολιτική-δικαιική «ενεργειακή» κατάσταση του συστήματος θα πρέπει να εξετάσουμε αναλυτικά, όσο αυτό είναι δυνατόν, τους πυλώνες, πεδία-χαρακτηριστικά που συνθέτουν σωρευτικά τη Δημοκρατία, δηλαδή, ενδεικτικά, τα εξής:

*Δικαιώματα του Ανθρώπου + Κράτος Δικαίου +
Αντιπροσωπευτικότητα + Δημόσια Διαβούλευση + Δημόσιος Έλεγχος +
Λογοδοσία + Διαφάνεια + Πολυφωνία + Ενεργός Δήμος*

Αν βάλει κανείς κάτω από το μικροσκόπιο το κάθε ένα από αυτά τα στοιχεία θα εντοπίσει και τα επί μέρους συστατικά που το συναποτελούν. Για παράδειγμα, τα «Δικαιώματα του Ανθρώπου» συντίθεται από τα δικαιώματα που αναπτύσσονται γύρω από τρεις θεμελιώδεις πυλώνες που συνέχονται μεταξύ τους, και οι οποίοι στηρίζουν ολόκληρο το δημοκρατικό οικοδόμημα:

Ελευθερία + Ισότητα + Αλληλεγγύη

Συνεπώς, οι πυλώνες αυτοί δεν μπορούν να νοηθούν χωρίς το ανάπτυγμα των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον κάθε άνθρωπο, ατομικά ή συλλογικά και τα οποία εν πολλοίς μεταφράζονται ως υποχρεώσεις του κράτους και της πολιτικής εξουσίας να τα σέβεται, τουλάχιστο στον πυρήνα τους, ακόμα και σε αντικειμενικές συνθήκες συμπίεσης και περιορισμών. Το οικοδόμημα-σύστημα μεταβάλλεται δυναμικά, ωστόσο το συνολικό «ενεργειακό δυναμικό» των πυλώνων του πρέπει να παραμένει τουλάχιστον σταθερό για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω, ως προς την εντροπία. Εάν ο ένας πυλώνας υφίσταται πιέσεις, και χωρίς να υποχωρεί κάτω από το όριο της «ελάχιστης δημοκρατικότητας», τότε θα πρέπει να ενδυναμώνονται ανάλογα οι υπόλοιποι δύο πυλώνες. Αν, πάλι, εξετάσουμε από κοντά το «Κράτος Δικαίου», θα διαπιστώσουμε ότι αυτό συναποτελείται από τα εξής στοιχεία (ενδεικτικά):

*Διακυβέρνηση και λογοδοσία της κυβέρνησης σύμφωνα με το δίκαιο +
Ασφάλεια των ανθρώπων + Βεβαιότητα δικαίου + Αμεροληψία και ανεξαρτησία
των δικαστηρίων + Αρχή της μη διάκρισης κατά την εφαρμογή του δικαίου*

Η μέτρηση της εντροπίας της Δημοκρατίας τον καιρό της πανδημίας είναι αναγκαίο να επεκταθεί και σε άλλα κρίσιμα χαρακτηριστικά – πυλώνες που συνθέτουν τη Δημοκρατία και οι οποίοι διαφαίνεται ότι έχουν υποστεί ρηγματώσεις, διαβρώσεις και υποχώρηση. Κατά συνέπεια, η υποχώρηση αυτή συμβάλλει στην απομείωση του συνολικού δημοκρατικού ενεργειακού φορτίου του συγκεκριμένου συστήματος. Είναι, μάλιστα, δυνατόν σε ορισμένες περιπτώσεις ένα ή περισσότερα πεδία να έχουν δεχτεί τέτοιες πιέσεις, ώστε να έχουν οδηγηθεί σε συρρίκνωση κάτω του ελάχιστου αποδεκτού ορίου. Στην περίπτωση αυτή θα έλεγε κανείς ότι τα χαρακτηριστικά αυτά αποκτούν μηδενικό δημοκρατικό φορτίο. Από ένα σημείο και μετά, δηλαδή, το *α-πολιτικό*, με την έννοια της κινητοποίησης που αποτελεί συστατικό της *δημοκρατικής ζωής*, συνεπάγεται το *μη-δημοκρατικό*.

Οι πυλώνες οι οποίοι έχουν *prima facie* δεχτεί έντονες πιέσεις ειδικά στην ελληνική περίπτωση κατά τη διαχείριση της πανδημίας, είναι:

- Δημόσιος έλεγχος - Λογοδοσία
- Πολυφωνία - Ενεργός Δήμος

Έχει αναδειχθεί στη δημόσια συζήτηση η συμπίεση των δικαιωμάτων και η πιθανή αντι-συνταγματικότητα των περιορισμών, και έχουν αναζητηθεί τα όρια νομιμότητας που θέτουν το ελληνικό Σύνταγμα και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων των Ανθρώπων. Συνταγματολόγοι και ειδικοί επιστήμονες διαφώνησαν εν μέρει για το κατώφλι νομιμότητας των μέτρων που επιβλήθηκαν από τα μέσα Μαρτίου μέχρι τα τέλη Μαΐου 2020. Συμφώνησαν όμως εν πολλοίς στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού με σαφήνεια των κριτηρίων κατά την επιβολή περιοριστικών μέτρων, συλλογικών και ατομικών, και τους κινδύνους που προκύπτουν από την παραμονή των μέτρων.⁷

Ήδη, ο συνταγματικά επιβεβλημένος κοινοβουλευτικός έλεγχος στους περιορισμούς γίνεται εκ των υστέρων και χωρίς διαβούλευση. Η νομοθετική κύρωση των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου φαίνεται να γίνεται με την προσχηματική επίκληση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, καθώς περιέχει ρυθμίσεις πάγιων ζητημάτων. Η συρρίκνωση του κοινοβουλευτικού ελέγχου, οι περιορισμοί των δημοσιογραφικών ερωτήσεων στην καθημερινή ενημέρωση για την υγειονομική κατάσταση και τη λήψη των σχετικών μέτρων δεν ανταποκρίνεται στον δημοκρατικό ρόλο και την ελευθερία των ΜΜΕ. Μάλιστα, τη στιγμή που η συντριπτική πλειοψηφία των έντυπων και τηλεοπτικών μέσων δεν αποκλίνουν από την κυβερνητική γραμμή.⁸ Η διατύπωση κριτικής θεωρήθηκε εν πολλοίς ότι προσβάλλει την προσπάθεια αντιμετώπισης της πανδημίας και έτσι ουσιαστικά απονομιμοποιήθηκε δημόσια και ιδιωτικά. Τέλος, και ίσως το σημαντικότερο, η θέση του πολίτη μετατοπίστηκε σε απόλυτα παθητικό δέκτη της φροντίδας του κράτους. Διαμορφώθηκε και προβλήθηκε από την κυβέρνηση και τα ΜΜΕ το προφίλ του πολίτη-παθητικού δέκτη που αντικαθιστώντας τον πολίτη σε εγρήγορση, την ενεργή ύλη του Δήμου. Ο πολίτης στη συνθήκη αυτή που του επιβάλλει το κράτος κυριεύεται από φόβο και αίσθημα ανασφάλειας. Σε συνδυασμό με την υπονόμηση της κριτικής και του δημόσιου ελέγχου, ο πολίτης χάνει σταδιακά το πεδίο όπου μπορεί να ενεργοποιηθεί και συνεπώς χάνει τη δημοκρατική του υπόσταση.

Τα περιοριστικά μέτρα εμπίπτουν στη διακριτική ευχέρεια του κράτους, και όχι σε ένα δεδομένο πλαίσιο υποχρέωσης. Και από την οπτική αυτή, τα όρια

⁷ Μεταξύ πολλών άλλων βλ. Παναγιώτης Μαντζούφας και Αναστάσιος Παυλόπουλος, «Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας», 4/2020 σε: <<https://bit.ly/2XOLITq>>. Το κείμενο συνθέτει τις εγγυήσεις και τους περιορισμούς των δικαιωμάτων όπως τίθενται και από το ελληνικό Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Για μια πλούσια συζήτηση σχετικά με τα συνταγματικά όρια της εξουσίας και το περιεχόμενο των δικαιωμάτων μέσα στην πανδημία το πρώτο εξάμηνο του 2020, βλ. <<https://www.constitutionalism.gr/>> όπως και στο κεφάλαιο «Επιδημία, κίνδυνοι και άμυνες» του τόμου *Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου*, Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), ΕΜΕΑ/Νήσος, 2020, 233-242, σε: <<https://www.nissos.gr/>>. Τέλος πολλές και εύστοχες οι σχετικές συμβολές στην έκδοση της Διεθνούς Αμνηστίας, *Αγώνας σε καιρούς αβεβαιότητας: δικαιώματα του ανθρώπου & πανδημία*, 2020, σε: <<https://bit.ly/3deYR1b>>.

⁸ Η Ελλάδα κατατάσσεται στην 65^η θέση παγκοσμίως και στην 24 μεταξύ των 27 κρατών μελών της ΕΕ ως προς την ελευθερία του τύπου κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Reporteurs sans Frontières, May 2020, <<https://bit.ly/2WGq6N7>>.

είναι δυσδιάκριτα και εύπλαστα. Η εκ των υστέρων ανέλεγκτη νομιμοποίηση μπορεί να καθιερώσει κάτι που θα μπορούσε να αποτελεί αυθαιρεσία της εξουσίας και αυτό αποτελεί ένα μείζον πολιτικό διακύβευμα: τις εγγυήσεις για την οριοθέτηση της κρατικής ευχέρειας να επιβάλει περιορισμούς στα δικαιώματα σε τέτοια έκταση και ένταση.

Συνοψίζοντας, ή μάλλον συμπυκνώνοντας και συνεπώς αδικώντας αναγκαστικά τη συζήτηση αυτή, τα περιοριστικά μέτρα πρέπει να υπόκεινται στις αρχές της αναλογικότητας, της αναγκαιότητας, και της προσφορότητας. Να μην θίγουν τον πυρήνα άλλων δικαιωμάτων. Να είναι προσδιορισμένα στον χρόνο. Να τίθενται σε δημοκρατικό έλεγχο και κριτική. Εν τέλει να μην λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε να αφαιρούν από το ενεργειακό δυναμικό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της Δημοκρατίας τέτοιο φορτίο ή αταξία που να είναι αβέβαιο ή αδύνατο να ανακτηθεί σε μία οργανωμένη τάξη των δικαιωμάτων και της Δημοκρατίας.

4. Ρυθμίζοντας την ισότητα μέσω της αλληλεγγύης

Οι περιορισμοί που ασκήθηκαν την άνοιξη του 2020 στις μετακινήσεις και κατ' επέκταση σε πλήθος δραστηριοτήτων, επέφερε δραματικές συνέπειες στις ανθρώπινες σχέσεις και την οικονομία: την κατάρρευση των μικρών και μεγαλύτερων επιχειρήσεων, τη συνεχή απώλεια θέσεων εργασίας, την ακραία και εύπλαστη ημιαπασχόληση εργαζομένων που ήδη συντηρούνταν οριακά, την κοινωνική απομόνωση, την επιβολή της μοναξιάς σε άτομα που ενδεχομένως δεν μπορούν να την αντέξουν βιολογικά και ψυχολογικά, τον καταναγκαστικό συγχρωτισμό σε ακατάλληλους χώρους πολυμελών οικογενειών ή αρρώστων. Επιχειρηματίες, αυτοαπασχολούμενοι, υπάλληλοι και εργάτες χαμηλών εισοδημάτων με ελάχιστη κοινωνική στήριξη έχοντας μικρό χρόνο βιωσιμότητας βρέθηκαν άνεργοι. Άνθρωποι που ασθενούσαν βρέθηκαν εκτός δημόσιου συστήματος υγείας. Οι απώλειες δεν έχουν ακόμα εκτιμηθεί. Τέλος, έχει επιδεινωθεί η θέση ατόμων και ομάδων που ήδη βρίσκονταν στο κοινωνικό περιθώριο ή σε χώρους κοινωνικά περιχαρακωμένους ή θεσμικά απομονωμένους, όπως Τσιγγάνοι, φυλακισμένοι, άστεγοι, μετανάστες χωρίς χαρτιά, αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες και γενικότερα πολύ φτωχοί άνθρωποι. Για όλους αυτούς το σύνθημα και προσταγή «μένουμε σπίτι» ήταν κενό νοήματος.⁹ Παρόμοια κενή ακούγεται και η διαπίστωση αναφορικά με την «επαναφορά στην κανονικότητα». Ποιων η κανονικότητα είναι η «κανονική» και ποιας χρονικής περιόδου; Η ένταση και η έκταση των συλλογικών και προληπτικών περιορισμών έχουν συνεπώς και μια υποκειμενική διάσταση, ατομοκεντρική με κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά, καθώς όχι μόνον

⁹ Νίκος Κουλούρης & Ιωάννα Δρόσου «Πανδημία, κοινωνική αποστασιοποίηση και άνθρωποι σε εγκλεισμό», *Εγκληματολόγοι*, 6/2020, στο: <<https://bit.ly/2LtqCYv>>

επιτείνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, αλλά αυξάνουν τελικά τον κίνδυνο να νοσήσουν από τον εν λόγω ιό και από κάθε άλλη μεταδοτική ασθένεια.

Θα έλεγε κανείς ότι η μετακίνηση του κέντρου βάρους της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων και η απορρύθμιση του τριγωνικού πυλώνα των δικαιωμάτων, η ουσιαστική ισότητα σε συνδυασμό με την αλληλεγγύη αναδύονται ως μονόδρομη υποχρέωση από την πλευρά του κράτους για τη διατήρηση του ισοζυγίου της «δημοκρατικής ενέργειας». Με άλλα λόγια, η στήριξη των ευάλωτων ή ευπαθών ανθρώπων, των ανθρώπων που βρίσκονται σε ανάγκη ακριβώς λόγω των περιοριστικών μέτρων (ασθενείς χωρίς βοήθεια, φτωχοί, άστεγοι), ή λόγω αντικειμενικής τους θέσης τους σε ολική ή μερική στέρηση ελευθερίας (κρατούμενοι σε φυλακές, αιτούντες άσυλο, υπό απέλαση αλλοδαποί) αναδεικνύεται σε επιτακτική ανάγκη από την πλευρά του κράτους. Όχι μόνο επειδή κάτι τέτοιο απορρέει από τα δικαιώματα των ανθρώπων αυτών, αλλά επειδή υπάρχει διακινδύνευση της ίδιας της δημοκρατίας μέσα από την οπτική της εντροπίας.

Όπως αναφέρθηκε, οι περιορισμοί της ελευθερίας δημιουργούν αμέσως μια νέα δικαιική συνθήκη: όσο υποχωρεί και συμπιέζεται η ελευθερία τόσο θα πρέπει να ενισχύεται η ουσιαστική ισότητα και η διανεμητική αλληλεγγύη. Από την πλευρά των πολιτών το καθήκον προστασίας του εαυτού ως μέσο προστασίας των υπολοίπων ανθρώπων, αλλά και η αποδοχή της δυνατότητας αποστέρησης υλικών αγαθών και περιουσίας υπέρ του κοινού καλού. Από την πλευρά της κυβέρνησης αναδύεται η υποχρέωση διασφάλισης μιας σειράς αγαθών: η δομική ενίσχυση της δημόσιας υγείας, ακόμα και με την επίταξη απαραίτητων μέσων (βλ. κλινών ΜΕΘ, υγειονομικού υλικού αλλά και προσωπικού), η διασφάλιση ότι κάθε άνθρωπος, που αναγκαστικά λόγω των μέτρων βρίσκεται σε καθεστώς αποκλεισμού, θα τύχει της φροντίδας που του αναλογεί για τη διατροφή και την υγεία του, και τέλος, η προστασία των εργασιακών σχέσεων ανάλογα με την ευαλωτότητα και την οικονομική θέση των υποκειμένων προστασίας. Η κυβέρνηση έχει την ευθύνη και την υποχρέωση εφαρμογής, λοιπόν, της αναδιανεμητικής αλληλεγγύης απέναντι στους πολίτες, όπως και σε κάθε άνθρωπο που εμπίπτει στις αρμοδιότητές της.

5. Το μέλλον είναι εδώ: ο εθισμός ως διακινδύνευση

Η αντικειμενική ανάγκη για την υιοθέτηση μέτρων περιορισμού, υποβοήθησε μορφές ελέγχου της κοινωνίας συνολικά. Αυτό αφορά τόσο την αιτιολόγηση, τον τρόπο λήψης απόφασης και υλοποίησης των μέτρων. Γενικότερα, η κατάσταση ανάγκης οδηγεί σε μία εξαιρετική διαχείριση και επιβολή πολιτικών που μπορεί να δικαιολογούνται, ακόμα και εάν δεν προβλέπονται ρητά, καθώς προτάσσεται το «κοινό καλό»: η δημόσια υγεία εν προκειμένω.

Αυτό που ενδιαφέρει για το άμεσο και απώτερο μέλλον έχει δύο σημαντικές παραμέτρους. Δύο παράμετροι που μας απασχολούν γιατί «κάτι δεν

πάει καλά». Όχι επειδή εμφανίστηκε στην πολιτική μας ζωή κάτι ουρανοκατέβατο ριζικά καινούργιο ή ανήκουστο. Εξάλλου, μέσα στην υγειονομική κρίση, όπως και στο πλαίσιο της προηγούμενης οικονομικής κρίσης που δεν είχε ακόμα ξεπεραστεί, αλλά και της παγκόσμιας επισιτιστικής κρίσης που ήδη αναπτύσσεται, χαρακτηριστικά της δημοκρατικής διακυβέρνησης μεταλλάχθηκαν, αναδιατάχθηκαν ή μετατοπίστηκαν από το περιθώριο σε μία θέση ισχυρού κύρους, εν πολλοίς χωρίς τη συναίνεση των πολιτών. Οι νέες προϋποθέσεις των δημοκρατικών χαρακτηριστικών υπάγονται σε μία στρέβλωση χάρη στο νοητό πλαίσιο της «έκτακτης ανάγκης». Με πρόσχημα την συνθήκη αυτή που προβλέπεται ότι νόμιμα μπορεί να δημιουργεί παρακάμψεις κατά τη λειτουργία των θεσμών, την υιοθέτηση πολιτικής και την εφαρμογή των κανόνων, τα όρια νομιμότητας γίνονται θολά, ρευστά και πορώδη: το σύστημα χάνει συνεχώς ενέργεια και οδηγείται στον απο-δημοκρατισμό του. Η παράκαμψη από προσωρινή γίνεται αναγκαία και άρα, γιατί όχι, και μόνιμη.

Ο εθισμός στην παρουσία, τη λειτουργία και τη χρησιμότητα της παράκαμψης, η οποία ήδη πάσχει από δημοκρατικό έλλειμμα ή αλλιώς έχει ελλιπές δημοκρατικό φορτίο, εύστοχα αποκαλείται και *πολιτικός ή συνταγματικός μιθριδατισμός*.¹⁰ Αυτός επεκτείνει τη δράση ολοένα και περισσότερο, όσο δεν βρίσκει αντιστάσεις, σε δύο πεδία:

- Στην πολιτική εξουσία
- Στον Δήμο

Όσο η λογική της ασφάλειας και του ελέγχου προτάσσονται από την εξουσία, τόσο ο πολίτης συρρικνώνεται σε ένα ολοένα και μικρότερο ζωτικό περιβάλλον δημοκρατίας. Ο πολίτης σε αυτό το χώρο που συνεχώς μικραίνει διακατέχεται από φόβο και εναποθέτει την ασφάλειά του χωρίς περιορισμούς στην εξουσία. Η αποξένωση από τον ρόλο του ενεργού υποκειμένου τείνει να γίνει μόνιμο χαρακτηριστικό συμβάλλοντας στην εντροπία της ίδιας της Δημοκρατίας. Κατά συνέπεια, ενισχύεται η αβεβαιότητα για την κοινωνική συνοχή και την οικονομική σταθερότητα καθώς αυτοί οι δείκτες συνέχονται με την άσκηση ελέγχου και την επιβολή των περιοριστικών μέτρων που εμποδώθηκαν ως κοινωνική και θεσμική εμπειρία. Α(να)σφάλεια και (α)βεβαιότητα πλέον συνδέονται σε ένα ανοιχτό ερμηνευτικό σχήμα, ένα πολυ-εργαλείο στα χέρια της εξουσίας, η χρήση του οποίου δεν προβλέπεται ούτε ελέγχεται. Οι κυβερνώντες θεωρούν ότι αυτό που προηγουμένως βρισκόταν εκτός δημοκρατικών ορίων τώρα μπορεί να συμβεί, και μάλιστα χωρίς διαβούλευση, συναίνεση, δημοκρατικό έλεγχο και κριτική. Αυτό που στη δημοκρατική συνθήκη θα ήταν αυθαιρεσία, τώρα γίνεται αποδεκτό και σχεδόν νόμιμο. Ο ανενεργός και α-πολιτικός πολίτης, υποχωρεί από τον χώρο του Δήμου επιτρέποντας στην εξουσία να επεκτείνεται και σε χώρους εκτός αρμοδιότητας διαπερνώντας τις ασφαλιστικές δικλείδες της Δημοκρατίας. Η διάλυση του Δήμου συντελείται

¹⁰ Για παράδειγμα: Σπύρος Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός μιθριδατισμός. Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας*, Ευρασία, Αθήνα 2020.

σταδιακά και τη θέση του γεμίζει η εξουσία ως φαινόμενο φυσιολογικό και δεδομένο. Νομιμοποιώντας όχι μόνον την ίδια τη δυνατότητα επέκτασης εκτός ορίων, αλλά και την ίδια την *επείγουσα ανάγκη*.

Όμως η συρρίκνωση της δημοκρατικής συμμετοχής στην λήψη απόφασης και στη διακυβέρνηση με ανέλεγκτες πράξεις μετατρέπει το κοινωνικό συμβόλαιο σε μια πατερναλιστική σχέση που η εξουσία σταδιακά αποξενώνεται από το σώμα του Δήμου. Ή μάλλον το αντίστροφο: οι άνθρωποι αποξενώνονται από τους συνεκτικούς δεσμούς που συνθέτουν τον Δήμο. Πόσο μάλλον όταν ο κάθε άνθρωπος, απομονωμένα, εκλαμβάνεται ως απειλή. Ο άνθρωπος-απειλή τίθεται υπό συνεχή παρακολούθηση σε ένα νέο και πολυδιάστατο Πανοπτικόν, όπως το φαντάστηκε αρχικά ο Μπένθαμ και το επαναπροδιόρισε ο Φουκό εντός της περιφέρειας του εγκλεισμού, νοερού ή πραγματικού.¹¹

Ο φόβος της απειλής μετασχηματίζεται σε πανικό και η πολιτική εξουσία την κηρύσσει σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης που επιτρέπει την υιοθέτηση εξαιρετικών μέτρων στα όρια των δικαιωμάτων τα οποία θα ερμηνευτούν μονόδρομα. Ο περιορισμός της ελευθερίας γίνεται ολοένα και περισσότερο αποδεκτός στο όνομα μια επιθυμίας για ασφάλεια η οποία έχει προκληθεί από τις ίδιες τις κυβερνήσεις. Αυτές οι ίδιες που «ως σωτήρες έρχονται να την ικανοποιήσουν». Αν και ορθή η παρατήρηση αυτή του Αγκάμπεν,¹² συχνά προτάσσεται στρεβλά ως προϋπόθεση που υιοθετείται αβασάνιστα, ότι δηλαδή κάθε περιορισμός των δικαιωμάτων προέρχεται από μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης η οποία εξ ορισμού είναι μη νόμιμη. Είναι, ωστόσο, χρήσιμη η διαπίστωση ότι η υποταγή έρχεται αυθόρμητα ως ώριμο φρούτο εκπληρώνοντας την ανάγκη που δημιούργησαν οι έχοντες το μονοπώλιο της παροχής ασφάλειας μέσω ενός ανέλεγκτου μηχανισμού καταναγκασμού και (απειλής) βίας. Και ακόμα χειρότερα, στο πλαίσιο που οριοθετεί ο φόβος, όπως το εξηγεί ο Μπάουμαν,¹³ η προσωπική ελευθερία υποχωρεί *αυθόρμητα* μεταξύ των πολιτών. Στο εξής, η ασφάλεια αναλαμβάνει κεντρικό ρόλο. Έτσι, μηχανισμοί, παν-ελέγχου και επιτήρησης έχουν αναπτυχθεί ως τεχνολογικό εργαλείο, έχουν επιβληθεί και έχουν νομιμοποιηθεί ηθικά και πολιτικά. Το κρίσιμο θέμα είναι, λοιπόν, με ποιους όρους η εξουσία μπορεί να (ξανα)χρησιμοποιήσει τους μηχανισμούς αυτούς, τώρα και στο μέλλον, για τους δικούς τους λόγους και σκοπούς. Δηλαδή υπέρ της οικονομικής και πολιτικής ολιγαρχίας που επηρεάζει και διαχειρίζεται την εξουσία και όχι υπέρ του Δήμου.

Η νέα αυτή συνθήκη της πολιτικής οργάνωσης που έχει απολέσει ή τείνει να απολέσει το δημοκρατικό της ίχνος έχει δύο όψεις. Πρώτα, αναφορικά με τις

¹¹ Μισέλ Φουκό, *Επιτήρηση και τιμωρία*, (μτφ. Τ. Μπετζέλος) Πλέθρον, Αθήνα 2011.

¹² Τζόρτζιο Αγκάμπεν, «Η επινόηση μίας επιδημίας», 3/2020, *Βαβυλωνία*, (μτφ. Δ. Πουλιπούδου), <<https://www.babylonia.gr/2020/03/06/i-epinoisi-mias-epidimias/>>. Επίσης: χ.σ., Ο κορωναιός και η εξατομικευμένη κατάσταση εξαίρεσης, *lundimatin*, #232, 2/3/2020, <<https://sfiggandotherchimeras.wordpress.com/blog-2/>>

¹³ Zygmunt Bauman, *Ρευστός φόβος*, (μτφ. Γ. Καράμπελας), Πολύτροπον, Αθήνα 2007.

τροπικότητες με τις οποίες η εξουσία εργαλειοποιεί και μπορεί να επαναχρησιμοποιήσει στο μέλλον μεθόδους ελέγχου. Δεύτερο, ως προς την επιλεξιμότητα και την αυθαίρετη εν τέλει αιτιολόγηση των μέτρων: το αρχικό «πάνω απ' όλα η υγεία» αντικαταστάθηκε πολύ εύκολα και γρήγορα χωρίς σαφή εξήγηση από το «πάνω απ' όλα η οικονομία». Η ρευστή μεταβλητότητα και η απροσδιοριστία, στοιχεία της εντροπίας και αυτά, συνδέονται με το σχήμα της απο-δημοκρατικοποίησης.

Στη συνθήκη εντροπίας, λοιπόν, που ευνοεί ο αμφίπλευρος εθισμός ή μιθριδατισμός, των πολιτών και της εξουσίας εξαπλώνεται ραγδαία η μηχανική της επιτήρησης του δημόσιου χώρου και του ελέγχου κάθε ανθρώπου μέσω της τεχνολογίας, των υπολογιστών και των κινητών τηλεφώνων.¹⁴ Η τεχνολογία επιτρέπει ολοένα και περισσότερο την παρακολούθηση και την αποθήκευση προσωπικών στοιχείων χωρίς να υπόκειται σε αποτελεσματικές εγγυήσεις των δικαιωμάτων.

6. Κατακλείδα

Οι «νέες κανονικότητες» που διαμορφώνονται μετά την πρώτη φάση της υγειονομικής κρίσης είναι πολλαπλές, όπως πολλαπλές είναι και οι «επόμενες μέρες». Είναι πολυκεντρικές, ασύμμετρες και ετερογενείς για πολλές κατηγορίες ανθρώπων και κοινωνικών υποκειμένων, όπως παρόμοια σύνθετες υπήρξαν και προηγουμένως, καθώς καθορίζονταν από μυριάδες παραγόντων σταθερότητας και μεταβλητότητας. Η υγειονομική κρίση, οι οικονομικές κρίσεις, αλλά και η επισιτιστική κρίση που ήδη πλήττει τον αναπτυσσόμενο κόσμο, υπενθυμίζουν την κοινή ευαλωτότητα των κοινωνιών μας και την ανάγκη διεθνούς συνεργασίας, μέσα από νέους μηχανισμούς και αρχές αναδιανομής των πόρων.

Οι όροι άσκησης της δημοκρατικής εξουσίας και τα όρια της προσωπικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων επαναπροσδιορίστηκαν πολιτικά και νομικά στο μακρύ momentum της κάθε κρίσης ξεχωριστά, και της παρούσας υγειονομικής κρίσης ως εξαιρέσεις σε μία θεσμική δημοκρατική κανονικότητα. Ακριβώς το ζήτημα των εξαιρέσεων επανέρχεται μαζί με τις σχέσεις θεσμών και ανθρώπων που θα επικαθορίσουν το παρόν και το μέλλον μας. Θα διασφαλιστεί άραγε ο ανθρώπινος χαρακτήρας της Δημοκρατίας; Θα υποχωρήσει ή θα ενδυναμωθεί; Η δημοκρατική διακυβέρνηση θα παρακαμφθεί ξανά ως μια δευτερεύουσας σημασίας παράμετρος της επόμενης έκτακτης ανάγκης; Ή αντίστροφα θα ενδυναμωθεί ως ανάχωμα και εγγύηση απέναντι στον ολοκληρωτισμό και την αυθαίρεσία της εξουσίας;

Η εξοικείωση των πολιτών με την παθητική αποδοχή των πολιτικών που τείνουν να ξεπερνούν τα όρια της νομιμότητας μέσα από εξαιρετικούς κανόνες,

¹⁴ Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, βιοπολιτική και δικαιώματα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2020, 111-133.

οδηγεί στον πολιτικό μιθριδατισμό. Έτσι και η παραδοχή ότι η εξουσία έχει από τη φύση της την αρμοδιότητα να υπαγορεύει πατερναλιστικά και ανέλεγκτα πολιτικές που υιοθετούνται προσχηματικά για το «καλό των πολιτών». Ο πολίτης μετατρέπεται σε παθητικό ή ουδέτερο ον, χωρίς να ενδιαφέρει πλέον η συναίνεσή τους, όταν στη δημοκρατική συνθήκη αυτή θα ήταν καταστατική του κοινωνικού συμβολαίου. Ο πολίτης, από ενεργό κύτταρο του Δήμου, μετατρέπεται σε αποδέκτη κάθε είδους υπηρεσιών μέριμνας του κράτους, και πάνω απ' όλα σε υπηρεσίες ασφάλειας, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση. Από πολίτης, λοιπόν, μετατρέπεται σε υπήκοο. Από πολιτικό υποκείμενο και φορέα δικαιωμάτων σε α-πολιτικό υποδοχέα μιας ανέλεγκτης βουλευσιοκρατίας. Εάν αντιδράσει, αφότου έχει ξεπεραστεί το κατώφλι δημοκρατικότητας, η εξουσία μπορεί να ασκήσει πλέον καταστολή απέναντι στην ανεπιθύμητη κριτική και αμφισβήτηση. Θα μπορούσε να επικαλεστεί άραγε η κυβέρνηση ένα είδος χρησικτησίας της εξουσίας, καθώς θα έχει παρέλθει ο χρόνος ενάσκησης από την πλευρά των πολιτών των δικαιωμάτων δημοκρατικού ελέγχου και της επιταγής για λογοδοσία; Η ακύρωση του Δήμου, ή έστω η αβεβαιότητα για την ικανότητα ενεργοποίησης του Δήμου, συνεπάγεται την απίσχναση της Δημοκρατίας σε τέτοιο βαθμό που να ακυρώνει τον θεμελιακό χαρακτήρα του πολιτεύματος. Έτσι, όσο η εντροπία του α-πολιτικού επικρατεί, τόσο το δημοκρατικό ενεργειακό δυναμικό εξατμίζεται. Αυτό ίσως είναι ένα από τα διακυβεύματα των καιρών.